

BURSA KADİFELERİ

Dr. Osman Şevki Uludağ
Konya Sayfaları

Geçen 1936 mayısında Atınayı gezerken dost Elen Hükümetinin Ziraat Nazırı **Bay Benaki**'yi de ziyaret etmişim. **Bay Benaki** Yunanistanın yaşlı gençlerinden ve sayılı zenginlerindedir. Osmanlı silâhları, yatağanları ve eski Türk eserleriyle kendi adına olarak çok güzel bir müze kurmuş ve bunu milletine hediye etmiştir.

Yakut, zümrüt kaplı kabzalarile, altın kakmalı demirlerle yatağanların, piştovların ve binlerce hatıranın arasında, bu müzede, dikkatimi en çok çeken Bursa kadifeleri oldu. Müzenin hemen her duvarını süsliyen bu kadifelerin ve çatmaların bir kolleksiyonunu yapmak, Bursa müzesinin bir odasını bunlarla süslemek bahsinde uğradığım eski muvaffakiyetsizlikleri hatırlıyarak buradaki kadifelere doya doya baktım. 3 - 5 nümunesini Topkapı sarayında, birkaç örneğini Konya müzesinde gördüğüm Bursa kadife ve çatmalarının en bulunmaz ve güzel çeşitlerini **Benaki Müzesinde** sıralanmış gördüm. Müzenin bütün duvarları al, kara, sarı, mavi zeminler üzerine kalem ve fırça ile bile yapılması müşkül olan karışık, ince ve dilber çizgilerin, altın, gümüş, tellerle dokunmuş lâle, sünbül, menekşe çiçeklerinin teşkil ettiği iç çekici ve gönül açıcı Bursa kadifelerile süslenmişti. Bazıları camekânlara konarak öylece asılmıştı ve altlarında Bursa mataı oldukları yazılı idi.

Müzesini kendi gibi şık ve temiz bir hale koymuş olan **Bay Benaki** evvelce Bursaya geldiği vakit kadifenin asıl vatanında olduğunu düşünerek yeni örnekler tedarik etmek istemişti. Kendisine 16 - 17 inci yüz yıllardaki Bursa kadifeciliğinin yerinde şimdi çok güzel ipekli kumaş tezgâhları bulunduğunu söyledim.

Bay Benaki vatanıma döndükten sonra bana müzesindeki kadife çeşitlerinden mürekkep güzel bir resim albümü yolladı. Artık ortada adı sanı kalmamış olan Bursa kadifelerinin hiç olmazsa bu fotoğraflarını neşretmeği düşünürken Başbakanlık evrak hazinesinde memur bulunan **Bay Kâmil Kepeci** bana bu kadifelere ve diğer Bursa kumaşlarına ait mahkemei şer'îye sicillerinden kopya edilmiş birçok eski vesika verdi.

Bay Benaki'nin resimleriyle **Bay Kâmil Kepeci'nin** hediyeleri birbirinden değerli tarih belgeleri idi.

Tarih kitaplarının Bursa kadifeciliği ve dokumacılığı hakkında pek az ve pek müphem malûmat verdiklerini herkes gibi ben de biliyordum. Elimize geçen malzemedен istifade ederek bu güzel san'atin durumunu ve ortadan kalkması sebeplerini yazabileceğimi düşündüm.

* * *

Bursa Türklerin eline geçtikten ve Karaman oğullarının, Çelebilerinin, Timurum, Cemin biribiri ardınca şehirde yaktıkları ateşler söndürüldükten itibaren dokumacılık san'ati de inkişafa başlamıştı.

Brusa henüz ipek istihsal edemiyordu. Hariçten getirilen ipek ile kadifeler, kemhalar ve türlü türlü kumaşlar dokuyordu. Hele XVI yüz yılın ortalarına doğru yerli ipek yapılması da mümkün olduktan sonra bu san'atler Bursaya büyük bir refah vermişti. Devlet hazinesinin bunlardan **mukataa** adı ile aldığı varidat da büyük bir miktara balığ oluyordu.

On altıncı asrın son yarısında yapılan İran seferleri bu san'ati tahrip etmişti. 46 tezgâhlı dokuma kârhaneleri bir tezgâhlık ufak bir dükkân haline düşmüştü, 40 tezgâhlı Mustafa Abdüllâtifin, 20 tezgâhlı Ömer Mehmedin, 15 tezgâhlı Hüsrevin... imalâthanelerinden eser bile kalmamıştı. Birçok san'at ve sermaye erbabı İran seferinde ölmüşler ve geri dönmemişlerdi. 1587 de yapılan bir yoklamaya göre tezgâhların sayısı dörtte bire inmişti [1].

Geriye kalan çekirdek yeniden fıskırdı, kol budak saldı ve Bursanın kadifeleri, çatmaları, zerbaları, seraser denilen altınlı kumaşları, kemhaları, arşınları, taftaları, çuhaları, kefiyeleri, peştamalları, bezleri bütün her tarafta yeniden ün aldı.

Bursa tezgâhları en titiz tabiatlileri bile hayrete düşürecek kadar nefis olan kumaşlarını yeniden ortalığa yaymağa başladı.

Bursa kumaşlarının memleket dışında pazarı olup olmadığını bilmiyoruz, fakat ünü her yerde biliniyordu. Dünyanın dört tarafından alıcılar Bursaya gelirdilerdi.

İsveçten, hattâ ipekçiliğin asıl vatanı olan Çinden bile sefirler gelerek kendi memleketlerinin sarayları için Bursa kumaşları alırlardı. Kızlarını evlendiren İran şahları gelin için Bursadan kumaş seçerlerdi. 1568 de Leh kralı, Yanko adında bir mutemedini Bursaya

[1] Bursa mahkemei şer'iyesi sicilleri, sicil 171, sayfa 291.

göndererek dört bin Filorilik kumaş aldırılmıştı [1]. Hele Padişah sarayı, sultanlar, şehzadeler, Bursa kumaşlarının devamlı müşterileri idi. Gün geçmezdi ki alaca kadifelerden, kırmızı kemhalardan, yeşil, sarı, kırmızı, âsümani taftalardan top top kumaş ısmarlanmış olmasın.

İpeği Bursa istihsal etmeğe başlamıştı, boyasını Bursa yapardı, sırmayı, simi Bursa çekerdi. Bazı kumaşlara altın ve gümüş te karıştırıldığı için bu san'at ta dokumacılık arasına dahildi. **Arşın** denilen kumaşlar altın, gümüş ve ibrişim ile dokunurdu. Böyle işlenen **arşın**lara **münakkaş** derlerdi. Bunlarda çok altın ve gümüş sarfolunmazdı. Ancak **dip** denilen **sade arşın** sırmatsız olarak dokunur, sonra üzerine altın ve gümüş işlenirdi. Hükûmet bazan altın ve gümüş tasarrufu için **dip** denilen **sade arşın** yapılmasını yasak ederdi [2].

Bütün malzeme arasında yalnız pembe ipliği denilen pamuk ipliği Bursaya başka yerlerden gelirdi. Bursa malı kadife, çatma, kemha ve neveleri. çuha... gibi kumaşların malzemesi ise yine Bursada hazırlanırdı.

Bursa kumaşçıları matalarının değerini çok iyi bilirlerdi. Döşemelik, yastıklık, giyimlik, çamaşırlık çeşit çeşit kumaşlar yaparlardı.

Zenginlerin hayvanları için hazırlanan örtüler bile nefis birer san'at eseri idi.

İhtikâr nedir bilmezlerdi. Kimseyi aldatamazlardı. Konulan fiat ne ise, müşteri kim olursa olsun, bir para fazla almazlardı.

Kumaşların eni, boyu, boyasının cinsi, hattâ ipliklerinin sayısı kanunlarla tesbit olunmuştu. Kimse eksik boy ve ende kumaş dokumazdı. Hele iplik atlamaktan, pot yapmaktan çok çekinirlerdi.

Çatma kumaşlarının boyları 14 zirâ uzunluğunda idi. Enleri 1½ endaze idi. Ayrıca yastıklık çatmalar da dokunurdu. Bunlar da 2 endaze uzunluğunda ve 1½ endaze eninde idi [3].

Kemhalar 6600 tel ile dokunurdu [4].

İşlenen kuşakların telleri iki katlı idi [5].

Arşın denilen kumaşa **gönül** ve **penbe iplikleri** atmak yasak idi. **Gönül ipliği** ancak kadifelere katılabilirdi.

[1] Bursa mahkemei şer'îye sicilleri, Sicil 110, Sayfa 186

[2] » » » » » 226 » 49

[3] » » » » » 259 » 122

[4] » » » » » 238 » 163

[5] » » » » » 170 » 65

İpek peştamalları dokumak için kullanılan tarakların dişleri 1550 adet idi [1].

Boyama için **lök** yahut **gövez** kullanırlardı, **bakkama** kıymet verilmezdi. Bu sebeple Bursa boyacılığı ile de meşhurdu. İstanbul sarayı dahi boyanacak kumaşlarını Bursaya yollardı. Yeni ve eski sarayların Padişah otaklarının bütün keçeleri Bursada boyanırdı [2] ve [3].

Duruma uymıyan, eksik dokuyan, kalp boya kullanan, iplik atlıyan, pot yapan, esnafın malları hükümet tarafından zaptolunurdu [4]. İyi ve usulüne göre dokunan kumaşlar ise satışa çıkarılmazdan önce hükümet tarafından damgalanırdı, damgasız mallar kalp ve kusurlu sayılırdı.

Dokuma san'atine ait olan bütün kollar ayrı merkezlerde toplanmışlardı. Meselâ bezzazlar Gelincik çarşısında, Uzunçarşıda, kısmen de Tahtakalede bulunurlardı [5]. Simkeşler ise şimdiki Simkeş mahallesinde toplanmışlardı.

Şehire başka yerlerden gelen pembe ipliği Ulucami avlusundan başka yerlerde satılamazdı. Esnaf kendisine lâzım olan ipliği ancak oradan alırdı. Tezgâhlarının veriminden fazlasını almak isteyenlere izin verilmezdi [6].

Dokumacıların kendilerine mahsus perdah makinaları vardı, herkes dokuduğu kumaşını kendi dükkânında perdahlardı.

Bütün esnafın şehleri, yiğitbaşları vardı, şehler intizam ve inzibata bakarlarlardı, yiğitbaşların vazifesi ise ustalığa teallük ederdi. Zenaatın her işinde kurulmuş kaideler hüküm sürerdi. San'atdaşlar birbirinin ihtiyaçlarını korurlardı.

Kadifeciler her cumartesi günü Sedbaşında bir dükkânda toplanırlar, kendilerine ait olan şeyleri orada konuşurlardı. İşçi lâzım olursa **ehli hibre**lerinin vasıtası ile oradan tedarik ederlerdi [7]. Bu veçhile **hâmdest ve san'at ahvalinden haberi olmıyan** işçilere ancak kabiliyetleri derecesinde iş verilirdi. İşlerini yarıda bırakıp kaçanlara, işlerini iyi görmiyenlere yine bu teşkilât ceza verirdi.

[1]	Bursa mahkemei şer'îye sicilleri,	sicil 191,	Sayfa 24
[2]	»	»	» 223 » 46
[3]	»	»	» 209 » 186
[4]	»	»	» 238 » 163
[5]	»	»	» 182 » 102
[6]	»	»	» 230 » 97
[7]	»	»	» 236 » 26

Yolsuzluklar, zenaatta aksama ve şaşmalar yiğitbaşılar ve şehirler tarafından hallolunurdu.

Çıraklar daha başka ve üstün iş alabilmeleri için yaptıkları işi reislerle beğendirmeğe mecbur idiler. Reis bunu beğenirse başka iş işlemek icazetini verirdi. Başlı başına san'at yapmak kabiliyetini elde edenler ancak yiğit başının icazeti sayesinde kendi başlarına iş sahibi olabilirdiler [1].

Sırmakeşlik te ayrı ve önemli bir zenaat idi. Seraserleri, ve sair sırmalı kumaşları süsleyen altın ve gümüş teller Bursada çekilirdi. Devletin sırmalı hil'atleri Bursada dokunurdu. Halk arasında da sırmalı kumaşlar giyenler çok olduğu için simkeşler ve sırmakeşler işsiz kalamazlardı.

*
**

Bursada kadifeciliğin ve emsali kumaşçılığın ilk karışık günleri onyedinci yüz yılın başlangıcında belirdi. O tarihten itibaren ufak tefek hilelerle savaşmak mecburiyeti duyuldu.

Hileler, yolsuzluklar en önce pembe iplikleri üstünde yapılmaya başlandı. Bu ipliklerin kaçak olarak satılması çok kâr bıraktığı için suiistimaller görüldü. Boyacılıkta gövez yerine bakkam kullanılması, altın ve gümüş tellere hile karıştırıp kalp mal çıkarmak, esnafın arasına karışan yabancılar tarafından zenaat yasalarının bozulması... bunu takip etti.

İlk zamanlarda esnaf yiğitbaşıları ve şehirleri vasıtası ile bunlarla mücadele ettiler. Fakat yolsuzluk ve nizamsızlık gittikçe genişledi, ve biraz da devletin ihmali ve yıkıcı müdahaleleri yüzünden sarsıldı, sallandı ve ortadan kayboldu.

Elimizde bulunan belgelere göre bu san'atlerin ortadan kalkmasına sebep olan âmilleri sıralıyoruz:

Pembe ipliğinin Cumartesi günleri Ulucami avlusunda kurulan pazarlara getirilerek kendilerine lâzım olan ipliği oradan satın almaları eski bir yasa olduğu halde taklit iplik yapanlar bunları koltukçulara vererek ötede beride ve gizli olarak satmaya başlamışlardı. Bezzaz esnafının şeyhi ve yiğitbaşısı mahkemei şer'iyeye girerek **(yevmi sebitte camil kebir harimine gelmeden kimesneye hafiyeten pembe ipliği iştira etmeyüp ve kezalik koltukçuluk etmeyüp ve adeti kadimeye muhalif nakıs ve kalp işlemeğe inat ve muhalefet edenler ta'zir olunup cerimeye**

[1] Bursa mahkemei şer'iyeye sicilleri, sicil 381, Sayfa 73

müstahik olmak üzere cümleten akdi ittifak ve bendi visak) ettiklerini tesbit ettirmişlerdi [1].

Boyası taklit ve işi basit olan bu pembe iplikleri dokunan kuşaşın da fena olmasına sebep oluyordu. Çok ehemmiyet verilen bir zenaat bu taklit ve kalp malzeme yüzünden değerini kaybedebilirdi. Esnaf ta bu işte elbirliği ederek zenaatlarını ve kendilerini kurtarmağa uğraşmışlardı.

Simkeşlik işleri büyük gürültülere sebep olmuştu. Bu zenaat te Türklerin elinde idi. On yedinci asır ortasına doğru Yasef oğlu Salamon adlı bir Yahudi bu zenaat erbabının arasına karışmak yolunu buldu. Ve eline geçirdiği bir hüccet sayesinde simkeş dükkânı açmağa muvaffak oldu. Ancak Salamon kötü bir yol tutmuştu, esnaf bu yolu beğenmiyerek onu aralarından kovdular ve dükkânını kapattılar. Bunun üzerine Salamon İstanbula, saraya koşarak şikâyet etmek yolunu bulmuş ve Bursa kadısına bir de tektirname yollanmasına sebep olmuştu [2]. Salamon dükkânını yeniden açtı. Yine som altın ve halis gümüş işliyeceğine ucuz mal çıkararak rekabet etmek için hile yapmakta ve kalp işlerinde devam etti.

Esnaf bu durum karşısında artık sabredemedi, **(bir cemmi gafir ve cem'i kesir)** halinde mahkemei şer'iyeyi basarak simkeşlik san'atine **(zarar ve teaddi)** olduğunu bağırarak şikâyet etmeğe mecbur oldu. **(Salamon nam Yahudinin hâmdest olmakla ancak işlediği işin kalp olduğu)** mahkemei şer'iyede ispat olundu. İstanbul sarayı da Bursa kadısına verdiği eski emri değiştirerek **(ilivaki mezbur Yahudi hâmdest ve na ehil olup zararı mukarrer ise refeleyüp min bait simkeşlik ettirmeyüp refeyliyesin)** demeğe mecbur kaldı [3].

Boya işlerine de yolsuzluk karışmıştı. Kullanıldığını yukarda söylediğimiz **lök** ve **gövez** boyları yerine daha ucuz ve tedariki daha kolay olan **Bakkam** kullananlar çoğaldı. Halbuki **al bakkam** boyası ile yapılan işler **gövez** ile yapılanlara benzemiyordu Malla-rının değerine güvenen esnaf bunun da ortadan kaldırılmasını istediler. Kadifeci esnafının **(ehli hibresi)** olan Süleyman Çelebiyi mahkemei şer'iyeye göndererek **kan katılmış bakkam boyları** nın da kullanılmaması hakkında bütün işçilerden söz aldılar [4]. Bunun da muvakkaten önüne geçilebildi.

[1] Bursa mahkemei şer'iyeye sicilleri, Sicil 230, Sayfa 97

[2] » » » » (receb 104 — «1639») sicil 253, Sayfa 207

[3] Yukarda işaret olunan 253 No. lu sicillin zeyli.

[4] Bursa mahkemei şer'iyesi sicilleri, sicil 1225, Sayfa 124

1631 de çatmaların belli olan boyları ve enleri üzerinde hile yapılmışa başlanmıştı. Kanun hükmüne girmiş olan bu ölçülerden biraz çalarak ucuz mal çıkarmak isteyenlerle yine mahkemelerde uğraşıldı [1].

Kumaşların eninden boyundan biraz eksilmekle kazanç yolunu arıyanlar bu fena tecrübeyi her kumaşta yapıyorlardı. 1550 dişli tarakla dokunması lâzım gelen ipek peştamalları bazı ensaf tarafından 1450 dişli tarakla dokunmağa başlanınca ortaya (**setri avret eylemeğe**) kifayet etmeyecek derecede küçük peştamallar çıkmıştı. Bununla beraber yine ipek peştamal dokuyan esnaf kendi aralarında türriyen bu hilecileri yola getirmek için ehli hibrelerini ve yiğitbaşlılarını öne geçirerek mahkemeye koşmuşlardı [2]

Yolsuzlukların birisi kapatılırken başkası türüyordu. Bir zaman sonra piyasada bir de havsız ve pot kemhalar türedi. Bu da ayrıca bir savaş sebebi oldu.

Bu savaşlar ve uğraşlar zaman geldi ki artık hükümsüz kalmağa başladı. San'at genel heyeti ile disiplinini kaybediyordu.

Eskiden yeni dükkân açan bir kimse esnafın ihtiyarları vasıtası ile **yarar kefiller** göstermek gibi bir usule bağlılık arz ediyorlarken artık bunlara riayet edenlerin sayısı azalmağa başlamıştı. Zenaata **ecnebi karışmıştı**. Esnaf ehli hibrelerini mahkemei şer'iyelere, hattâ İstanbula, saraya koşturarak **hâmdestlerin** ve **ecnebilerin** tedip olunmasını istiyordu [3]. Bursada Gelincik çarşısında çuhacı esnafının şeyhi olan Evliya Çelebi dahi durumu mahkemede şöyle izah etmişti :

Kadimül eyyamdan beri içimizden biri dükâna geçer oldukça şeyhimiz ve ihtiyarlarımız marifeti ile yarar kadifeler alınıp badehu beynimizde cari olan âdet ve kanunumuz üzere kazgan kaynatup üstadlarımızdan birinden revân olup sanatımıza müteallık umurda bize mütâbaat edüp orduyu mansur ve sayir tekâlifi ürfiye vaki olduğunda imdat ve muavenet edegelmişler iken hâlâ içimizden bazısı bize mütâbaat etmeyüp olgelmışe muhalif dükâna geçüp ve koltukçuluk edüp ve noksan baha ile hafiyeten sirkat olunmuş esbab alup satup bazı tekâlif vaki olduğundan maada yedlerinde sirkat olunmuş esbab bulunup tarafı şer'den talep

[1] Aynı vesika.

[2] Bursa mahkemei şer'iyesi sicilleri (safer 1005 «1597»), Sicil 191 Sayfa 24

[3] » » » » (Şapan 1031 «1622»), » 231, » 188

olundukta firar ve gaybubet edüp ve kefilleri dahi olmamağın ahvalimize külli ihtilâl vermişlerdir [1].

Görülüyor ki Bursada dokuma kumaş ve işleri bir çok yolsuzluklar içindedir, san'ate her taraftan fesat karışmıştır. Devletin müdahale edip durumu düzeltmesi icap ederken tersine olarak hükümet te bu san'atin ortadan kalkmasına sebep olan bir yol tutmuştur. Bu hususta da bir örnek gösterelim:

1755 te kumaşçılar önemli bir darbe ile karşılaşmışlardır. Devlet esasen birçok âmillerin tesirile yolunu şaşırılmış ve dürüstlüğünü kaybetmiş olan kumaşçılarının ellerindeki perdah mánialarını da alarak bu işi mukataaya bağlamıştır.

Esnafın ellerindeki perdah demirlerini toplayıp mahzenlere koymuştu. Bu hareket zaten sarsılmakta olan zenaati biraz daha hırpaladı. Ve devlet koruyuculuk anında işi mühimsememesi Bursa dokuyuculuğunun dalgalı fena yolda boğulmasını kolaylaştırdı.

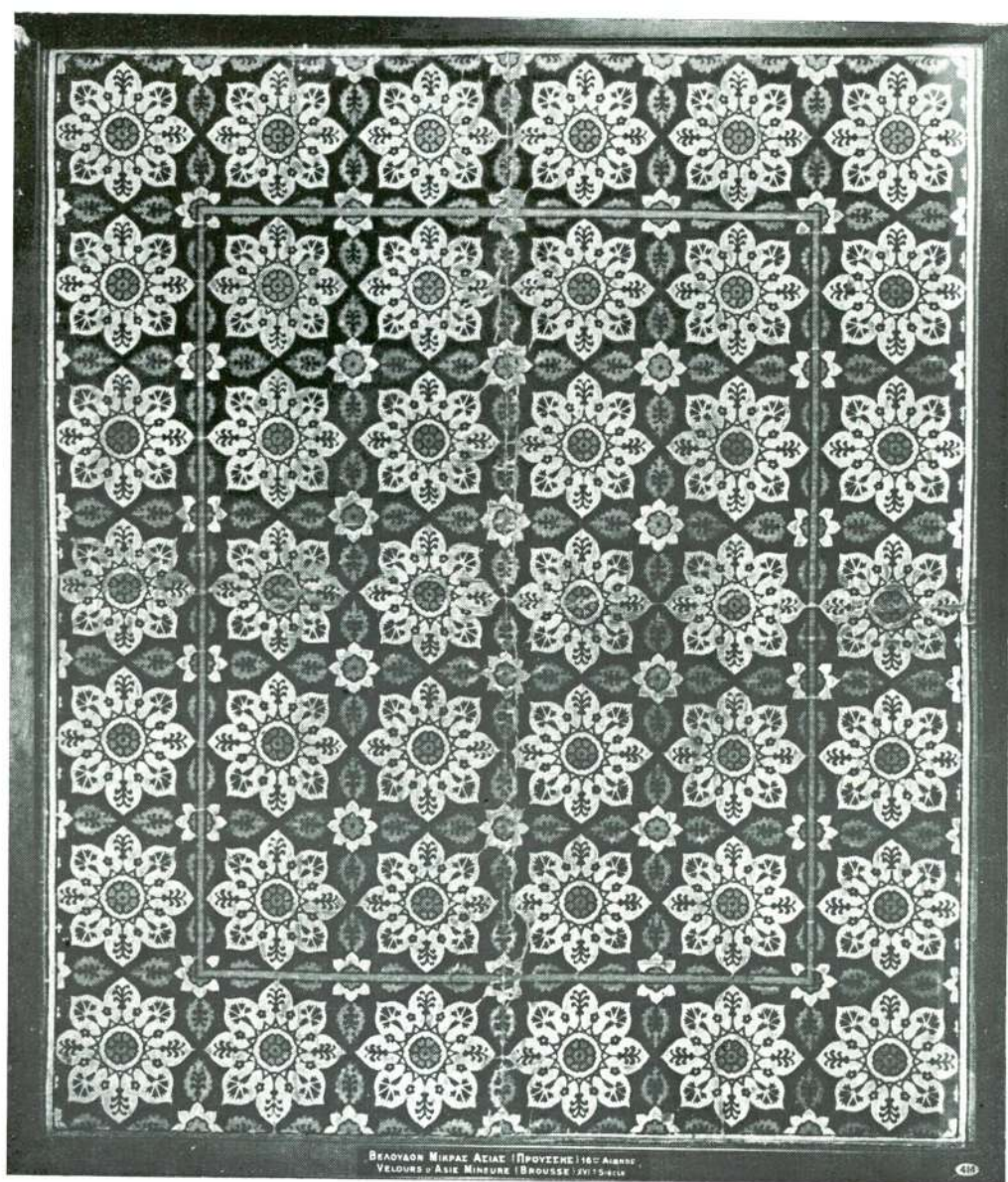
---

[1] Bursa mahkemei şer'îye sicilleri (Şevval 1035 «1626»), sicil 339, sayfa 112

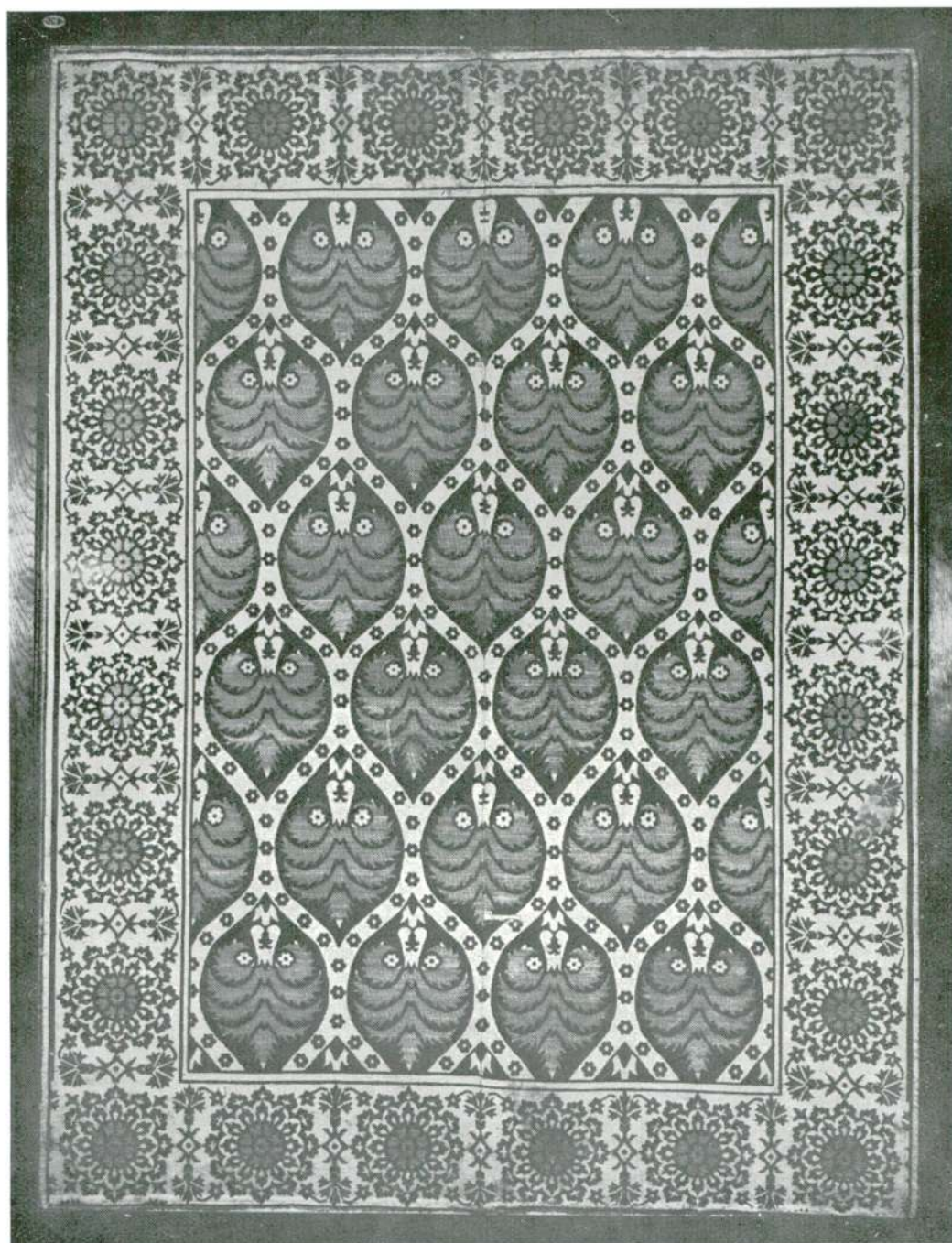

[Bursa Kadirleri] — At örtüsü

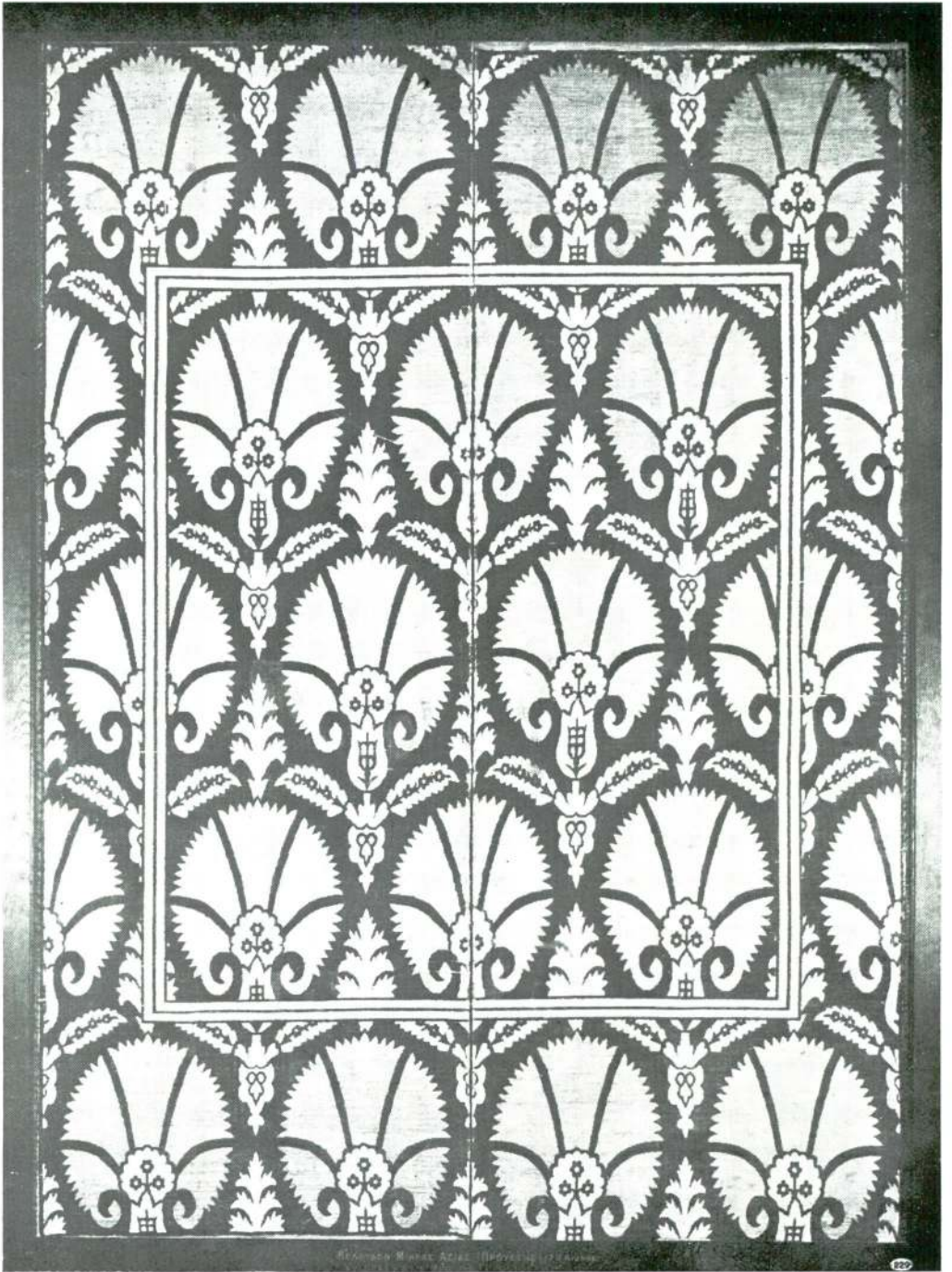

[Bursa Kadileleri] « Sâde arşın »

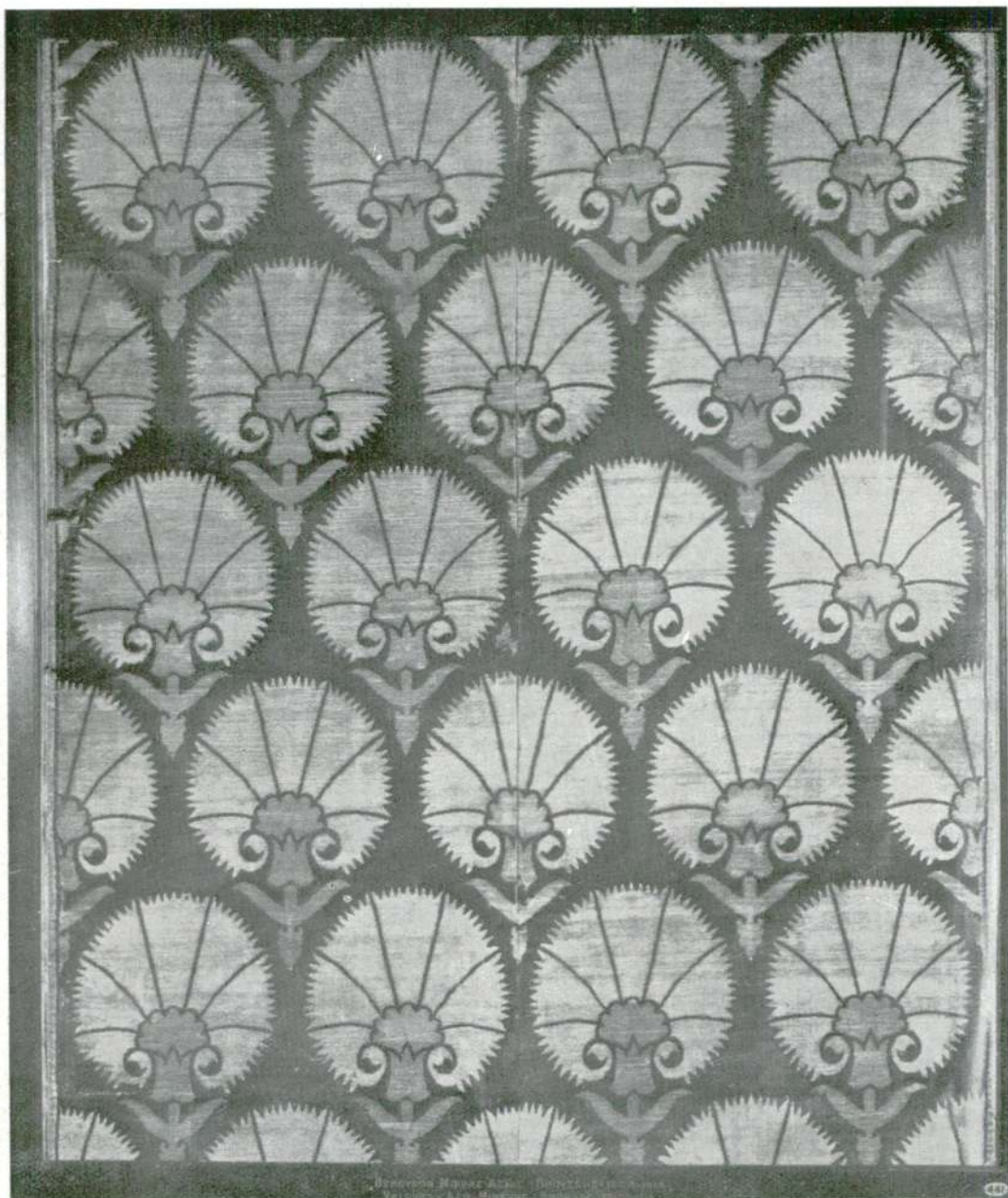

[Bursa Kumaşları] — Münakkaş « Arşın »

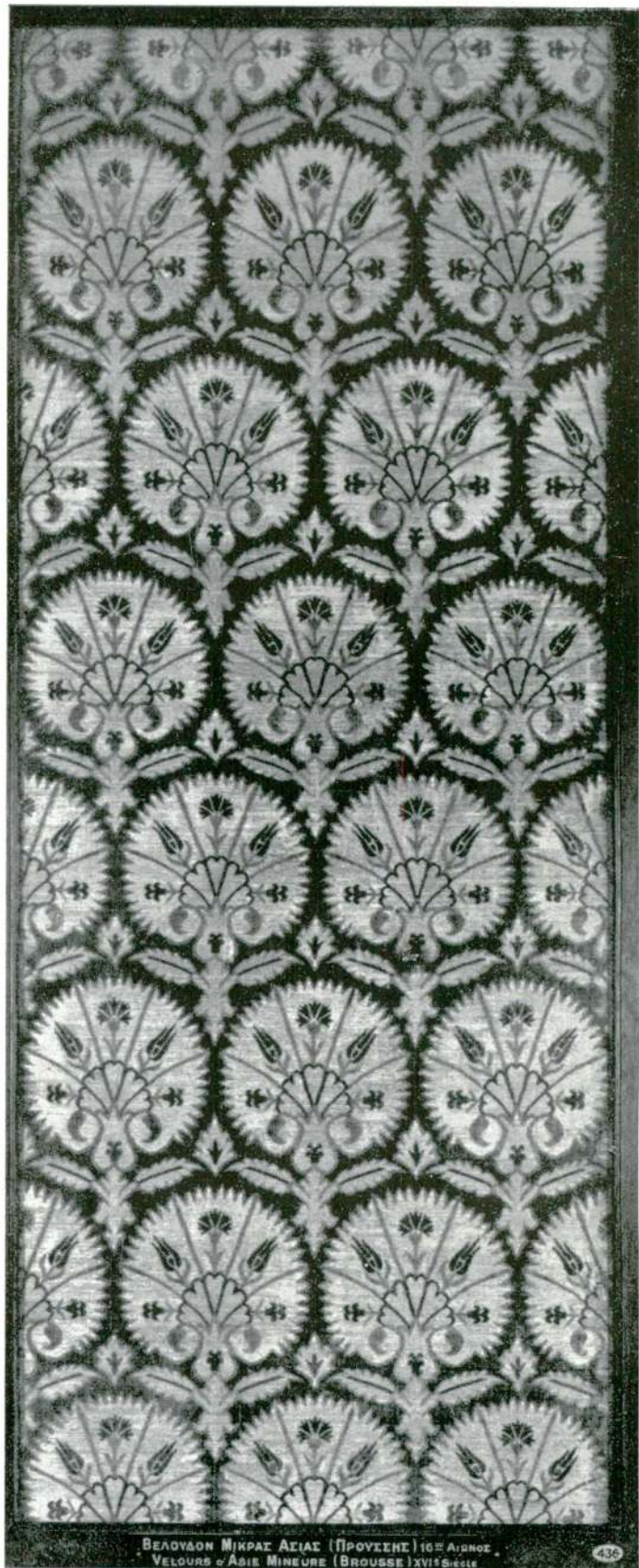

[Bursa Kadiifeleri] — Dip « Gümüş işleme »

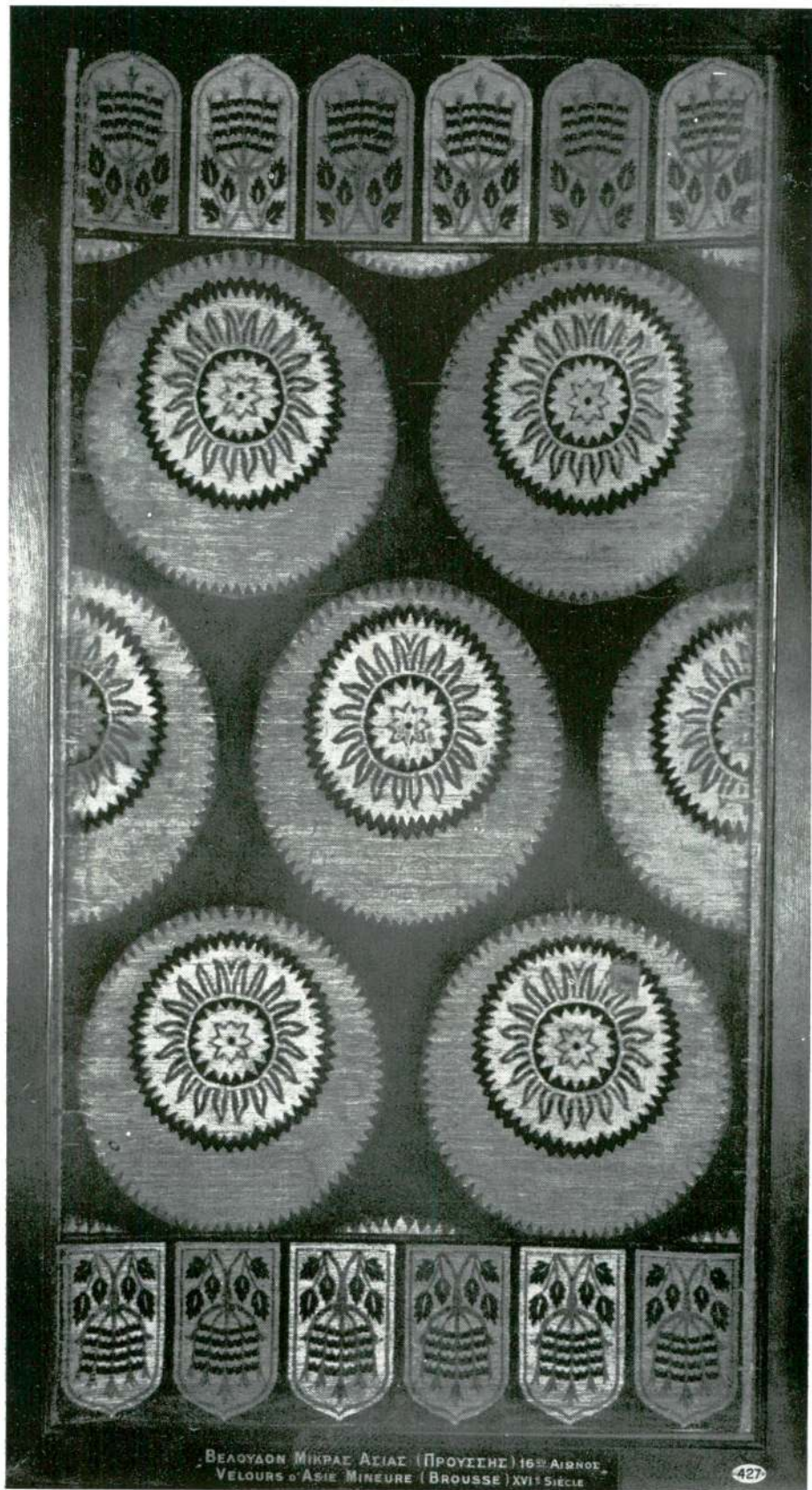

[Bursa Kadifeleri] — Dip «Altın işleme»

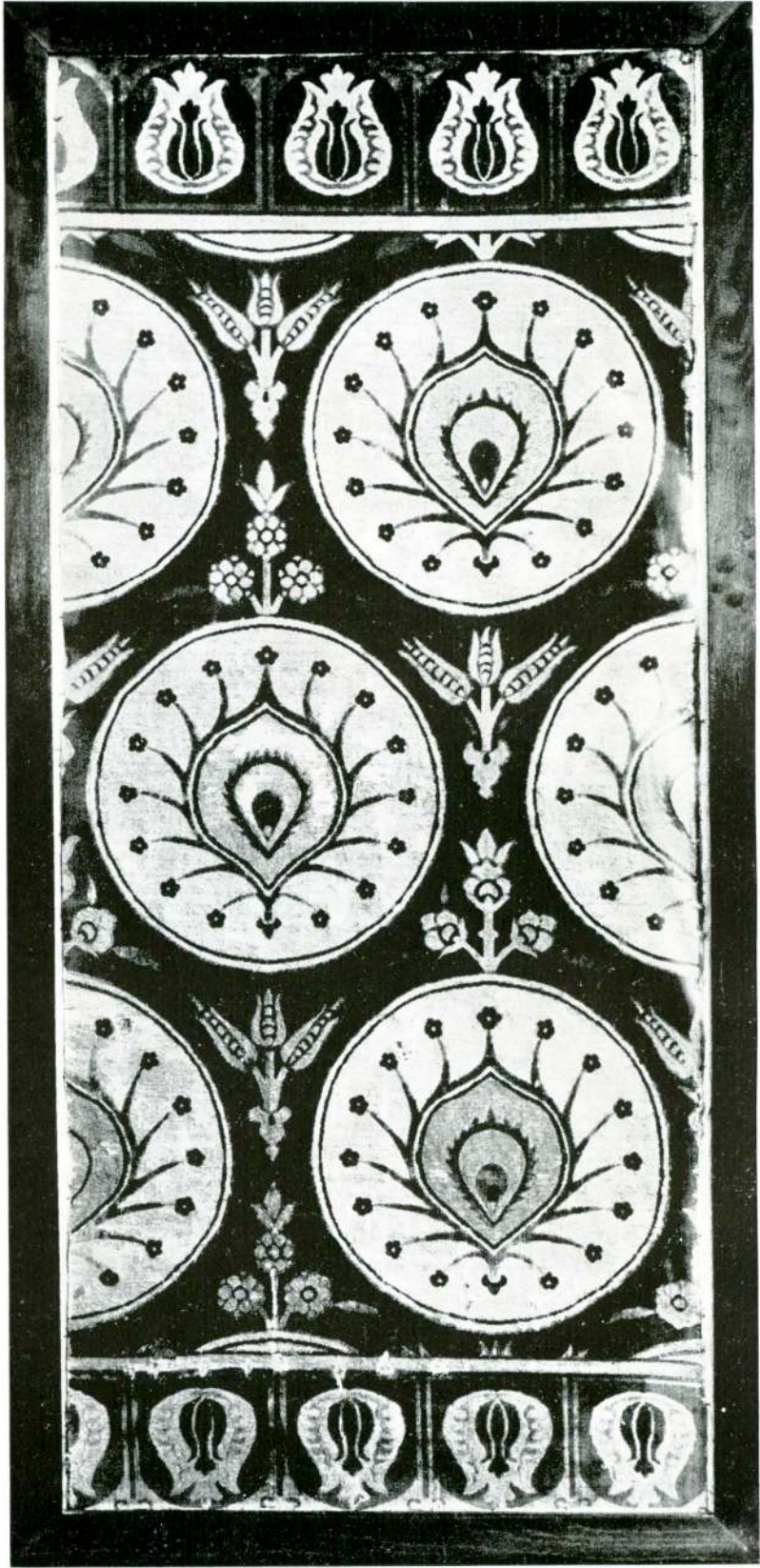
[Bursa Kadifeleci] — Дип «Гүмүш ішлеме»

[Bursa Kadifeleri] Sâde arşın (Dip) Altın ve gümüş işleme

[Bursa Kadifeleri] — Dip — Gümüş işleme

Бурсада Бирмак Атам (Бирмак) ислам
«Кадирleri» атарынын «Бирмак» атарынын

[Bursa Kadirleri 1 — Dip «Gümüş işleme»]

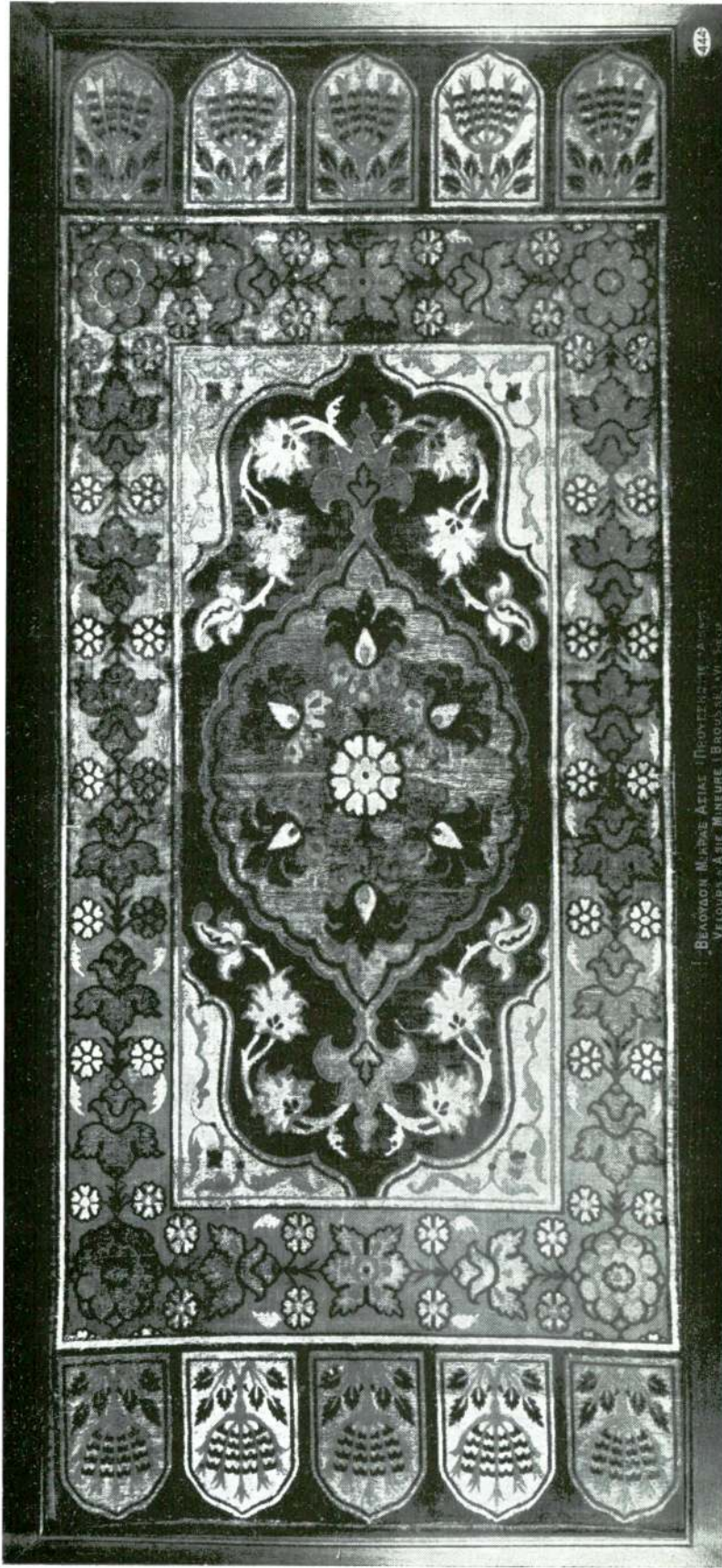
[Bursa Kadirleri]

ΒΕΛΟΥΔΩΝ ΜΗΡΑΤ ΑΣΙΑΣ (ΠΡΟΥΣΣΗ) 16^{ου} ΑΙΩΝΟΣ.
VELOURS & ASIE MINEURE (BROUSSE) XVIe SIECLE

[Bursa Kadirleri]

BEADWORK MUSEUM ATLAS (PROVINCIAL) - BURSALILAR
VELDUKUN A SIE MINEURE (BROUSSILILAR)

[Bursa Kadifeleri] Dip «Altın ve gümüş işleme»